

Beata J. GAWRYSZEWSKA, Izabela MYSZKA-STAPÓR

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu
Warszawa, Polska
e-mail: beata_gawryszewska@sggw.pl, izabela_myszka_stapor@sggw.pl

OGRODY TOWARZYSZĄCE ZAMIESZKIWANIU W PROCESACH REWITALIZACJI I REDEFINIOWANIU PRZESTRZENI MIEJSKICH

GARDENS ACCOMPANYING INDWELLING IN CITY SPACE REVITALISATION AND REDEFINITION PROCESSES

Słowa kluczowe: zamieszkiwanie, krajobraz kulturowy, ogród, obserwacja i wywiad, wizerunek ogrodu

Key words: *indwelling, cultural landscape, garden, observation and free-form interview, image of the garden*

Streszczenie

Celem opracowania jest pokazanie specyfiki zagospodarowania towarzyszącego zamieszkiwaniu w miejskim krajobrazie kulturowym, a także możliwości włączenia tego sposobu zagospodarowania w procesy rewitalizacji i redefiniowania krajobrazu miejskiego. W tekście oparto się na wynikach badań przestrzeni zamieszkiwanych w zabudowie jedno- i wielorodzinnej w aglomeracji warszawskiej, do których porównano miejsca i realizacje, powstające w wyniku działań interwencyjnych w przestrzeniach publicznych. Przeprowadzono inwentaryzacje i analizy struktury ogrodów, wywiady swobodne oraz obserwacje nieuczestniczące. W ich wyniku potwierdzono zasadność ogrodowego zagospodarowania przestrzeni w procesach rewitalizacji przestrzeni miejskiej. Potwierdziła się również spójność wyboru typów i rodzajów roślin (głównie zielnych roślin kwitnących, warzyw oraz ziół kuchennych) w badanych obiektach.

Abstract

Specificity of management that accompanies indwelling in the city landscape and possibility to apply this kind of management in revitalization process are shown in this article. The results of analysis conducted for inhabited spaces in the Warsaw agglomeration – both in single-family and multi-family – were compared to the places and realizations that arose as results of interventions in public spaces. Free-form interviews, inventory of gardens, gardens structure analysis and observations were conducted. As a result, validity of space management in revitalization processes using image of garden was confirmed. Similarity in choosing types of plants in researched plots (mainly herbaceous flowering plants, vegetables and herbs) was also confirmed.

WPROWADZENIE

Jeśli rozumieć krajobraz kulturowy jako trwający proces zapisywania wartości w przestrzeni, w której ludzie gospodarują, zmieniając ją i modyfikując zgodnie ze swoimi potrzebami (Królikowski, Rylke, 2010), akt zamieszkiwania można z powodzeniem uznać za element krajobrazu kulturowego. Zamieszkując krajobraz i pozostając w relacji z innymi ludźmi mieszkańcy tworzą wartości. Wartości, czyli rzeczy i zjawiska – elementy budujące krajobraz kulturowy, które są dla nich znaczące. Dlatego można powiedzieć, że krajobraz kulturowy jest, w procesie zamieszkiwania, zapisywany językiem znaczeń (Gawryszewska, 2013). Poprzez zapisane w krajobrazie wartości, stanowiące jednocześnie swoisty język krajobrazu, możliwe jest podtrzymywanie relacji pomiędzy człowiekiem a krajobrazem (Królikowski, 2006), ale również pomiędzy ludźmi, dzięki istnieniu powtarzalnego wizerunku przestrzeni zamieszkiwanej, znaku w tej przestrzeni, określanego pojęciem ogrodu.

Obszary zamieszkiwane, towarzyszą zwykle rdzeniom krajobrazu czyli ciągom miejsc, tworzących linearną przestrzeń, skąd krajobraz się postrzega (Goodchild, 2008), tworzą widziany przez większość społeczeństwa, codzienny krajobraz naszego kraju. Miejski obszar zamieszkiwany, według danych GUS (2015) to: *zbiorowość 915 miast, w tym 304 gminy miejskie i 611 miast w gminach miejsko-wiejskich zajmuje powierzchnię 2 181 645 ha (7,0 % powierzchni kraju)*. W sytuacji zaistnienia nowych możliwości prawnych ochrony krajobrazu, jakie daje ustawa zwana krajobrazową (Dz.U. 2015 poz. 774) oraz Europejska Konwencja Krajobrazowa (sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., ratyfikowana przez Polskę 27 września 2004 r.); włączanie procesu zamieszkiwania i stanowiących przedmiot tego procesu, wybranych przestrzeni zamieszkiwanych, w katalog krajobrazów priorytetowych, mogłoby skutecznie podnosić wartość codziennego krajobrazu w oczach jego mieszkańców i wspomagać jego ochronę. Tym bardziej, że w procesie zamieszkiwania – gospodarowania powstają miejsca, które mogą stanowić antytezę dla nijakich, niepamiętanych przez nikogo, albo odpychających brzydotą nie-miejsc (Augé, 2010). Celem niniejszej pracy jest pokazanie specyfiki zagospodarowania towarzyszącego zamieszkiwaniu w miejskim krajobrazie kulturowym i przykładów stosowania takiego zagospodarowania w procesach rewitalizacji i redefiniowaniu krajobrazu miejskiego. Na tej podstawie można wskazać pojęcia „zamieszkiwanie” i „ogrodowy charakter przestrzeni”, które warto uwzględnić w rozważaniach o chronionych krajobrazach priorytetowych.

W charakterystyce krajobrazów miejskich, mającej na celu określenie cech ich wizerunku, wykorzystano przeprowadzone wcześniej badania obszarów zamieszkiwanych południowych okolic Warszawy w zabudowie jednorodzinnej (osiedla Krzywa Iwiczna w Nowej Iwicznej, pow. piaseczyński, osiedle Jelonki w dzielnicy Bemowo, w zachodniej części Warszawy, osiedla Jazdów, w centrum miasta) (Gawryszewska, 2013; Myszka-Stąpór, 2014), w zabudowie wielorodzinnej (osiedla Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej Żoliborz Centralny, Osiedle Wawelberga, na Woli, osiedle Ursynów Północny na południu Warszawy). Badane były przestrzenie

towarzyszące budynkom mieszkalnym, bezpośrednio do nich przylegające. Granice badanych obszarów wyznaczały ich ogrodzenia lub widoczna zmiana sposobu zagospodarowania. Badaniom poddano również przestrzeń ogrodów działkowych (Ogród im. Obrońców Pokoju przy ul. Odyńca, Ogród Koło II przy ul. Dywizjonu 303 w Warszawie) (Gawryszewska, 2006; Myszka-Stąpór, 2014). Analizowano też podwórka w Poznaniu w dzielnicach Jeżyce i Stare Miasto przy ulicach Wawrzyniaka, Staszica, Młyńskiej, Mielżyńskiego, Nowowiejskiego, Rybaki i Królowej Jadwigi.

Analizom poddano też warszawskie przestrzenie publiczne, gdzie organizacje społeczne prowadziły działania, których celem była animacja wspólnot lokalnych dla budowania więzi społecznych, podnoszenia świadomości ekologicznej i wzmacniania identyfikacji z miejscem. Były to działania prowadzone w parku Królikarnia (Mokotów), parku Wiecha (Praga Południe), pasażu Wiecha (Centrum), w osiedlu Jazdów i Rodzinnych Ogrodach Działkowych w Warszawie. Analizy ogrodów działkowych prowadzono w ramach przygotowania poligonów badawczych dla seminarium naukowego i warsztatów projektowych „Przyszłość ogrodów działkowych w miastach”, które odbywały się w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie w kwietniu 2014 r. Rozważania dotyczyły między innymi Rodzinnych Ogródów Działkowych im. Obrońców Pokoju (Mokotów), im. Józefa Sowińskiego (Wola), Ogródów Kosmosu (Włochy), Sady Żoliborskie (Bielany) (Gawryszewska, 2015).

Wykorzystano metodę obserwacji nieuczestniczącej, w celu ustalenia, kto i w jaki sposób gospodaruje tymi przestrzeniami, wywiady swobodne z mieszkańcami w celu ustalenia pobudek, którymi kierują się, wybierając konkretny sposób zagospodarowania przestrzeni oraz inwentaryzację elementów budujących „ogrodowy charakter przestrzeni”. Oprócz tego dla opisywanych obiektów wykonano studia przypadków, w celu nakreślenia szerszego tła społecznego prowadzonych działań (Gawryszewska, Wilczyńska, 2016; Noori i inni, 2016; Łepkowski i inni 2016).

ZAMIESZKIWANIE W GOSPODAROWANIU KRAJOBRAZEM CODZIENNYM

Obserwacje procesu zagospodarowania przestrzeni zamieszkiwanych dowiodły, że zagospodarowanie posesji rozpoczyna się od posadzenia roślin w widocznej dla sąsiadów części frontowej. Kwitnące, rabatowe rośliny zielne oraz kwitnące i zimozielone krzewy, pojawiając się początkowo w pojemnikach tuż przy drzwiach domu, później w gruncie, na koniec sadzone są wzdłuż całej elewacji frontowej. Krzewy i duże byliny sadzone są pojedynczo, zwykle po jednym egzemplarzu danego gatunku lub odmiany. Na 144 domy w osiedlu Krzywa Iwiczna według takiego scenariusza postępowano w 98 przypadkach. Kolejnym krokiem jest sadzenie roślin użytkowych (zioł kuchennych, warzyw, truskawek krzewów owocowych) w ogrodzie właściwym (zwykle niewidocznym z ulicy). Zróżnicowanie uprawy jest tu większe, od stosowania pojedynczych pojemników z ziołami i pojedynczych drzew owocowych, po rozbudowane warzywniki i uprawy pod szkłem lub folią. Niezbędnym tłem dla nasadzeń zarówno w ogrodzie frontowym jak i właściwym

jest murawa (nie było jej tylko w 2 ogrodach frontowych w Krzywej Iwicznej). Skład gatunkowy i kompozycja roślin powtarzają się w badanych obiektach na tyle, że można je nazwać charakterystycznymi dla ogrodu przydomowego (Gawryszewska, 2013).

Identyczne zagospodarowanie towarzyszy zamieszkiwaniu w zabudowie wielorodzinnej w badanych osiedlach, z których najstarsze (WSM) liczy 90 lat, a najnowsze (Ursynów) – 30. Widoczne są tu etapy zagospodarowywania przestrzeni przydomowej zaobserwowane w zabudowie jednorodzinnej. W osiedlu Wawelberga (część z lat 50. XX w.), podobnie jak w Ursynowie, obecny jest nawet podział na ozdobne ogródki frontowe, zlokalizowane od strony wejść do klatek schodowych i „właściwe”, od podwórka. Mieszkańcy, zapytywani o powód takiego właśnie kształtowania swojej najbliższej domowi i mieszkaniu przestrzeni, powołują się na tradycyjną formę wizerunku ogrodu, z kwitnącymi roślinami zielnymi, jednorocznymi i wieloletnimi oraz ziołami. Drugim podawanym powodem była chęć stworzenia „miłej” przestrzeni dla siebie i sąsiadów, kolejnym – chęć zagospodarowania zaniedbanych, nieatrakcyjnych osiedlowych trawników, co sugeruje terytorializację tych miejsc i włączenie ich do obszaru zamieszkiwanego. Za każdym razem zwracają uwagę te same, wernakularne¹ sposoby komponowania przestrzeni i wyboru typów i rodzajów roślin (kwitnące lub zimozielone rośliny zielne: jednoroczne, dwuletnie, byliny, a także drzewa i krzewy owocowe, warzywa i zioła). Rośliny traktowane są podmiotowo. Mieszkańcy z każdym nieomal sadzonym przez siebie egzemplarzem nawiązują osobistą, emocjonalną relację (Gawryszewska, 2013), dlatego rzadko zdarzają się większe połacie obsadzone tym samym gatunkiem rośliny. Charakterystyczna mozaika kolorów i form roślin powstaje w wyniku sadzenia pojedynczych egzemplarzy lub kilku, w niewielkich grupach (nie większych niż 0,5 m²). Wyjątek stanowią tu oczywiście monokultury trawników. Gospodarze ogrodów w wywiadach wyrażają potrzebę posiadania ogrodu, gospodarowania przestrzenią, pielęgnowania roślin. Ważniejszy od efektu końcowego jest proces.

Podobne zagospodarowanie, jeśli brać pod uwagę uprawiane rośliny i sposób ich komponowania, a także osobistą, podmiotową relację pomiędzy ogrodnikiem a rośliną, spotykamy w ogrodach działkowych. Działkowcy traktują je jak swoje ogrody przydomowe, co potwierdza założenie, że kompozycja o charakterze ogrodowym, towarzysząca przestrzeni zamieszkiwanej, nie musi wcale towarzyszyć funkcji mieszkania jako takiej. Ogród może być podzielony na części, ułożone w różnych, oddalonych od siebie przestrzeniach, tworzących codzienny krajobraz mieszkańców miasta. Mieszczuch może mieć ogródek frontowy pod oknem mieszkania w bloku, albo nawet na balkonie, a właściwą część ogrodu kultywować w innym miejscu, na działce rekreacyjnej lub w niewielkim ogródku działkowym.

¹ Termin „wernakularyzm” jest tu rozumiany analogicznie do definicji architektury wernakularnej za Encyklopedią PWN „... oznaczający architekturę zakorzenioną w tradycji lokalnej, tworzoną przez miejscowych, anonimowych budowniczych i rzemieślników, bez przygotowania akademickiego” (przyp. aut.).

Fot. 1ab. Kolejne etapy powstawania ogrodu frontowego w Krzywej Iwicznej:

- a) zimozielone krzewy posadzone wzdłuż ścieżki prowadzącej do domu;
- b) rabata uzupełniona kwitnącymi bratkami (*Viola x wittrockiana*) w pojemnikach i kolejnymi zimozielonymi krzewami.

Photo 1 ab. Successive stages of front garden in Krzywka Iwiczna: a) evergreen shrubs planted on along a path leading to the house; b) the flower bed completed with flowering violas (*Viola x wittrockiana*) in pots and next evergreen shrubs.

Stały wizerunek ogrodu złożonego z tych samych, za każdym razem, rodzajów roślin pomaga mu budować tożsamość miejsc o konkretnych wartościach, mierzonych wspomnieniami z czasu spędzanego w ogrodzie. Takie działanie, zmierzające w kierunku tworzenia tożsamości krajobrazu nosi cechy budowania miejsca (ang. *placemaking*), konieczne dla poczucia przynależności do społeczności lokalnej, inkluzywnego procesu integracji społecznej i zapobiegania wykluczeniu (Noori i in., 2016). Budowanie miejsc w procesie zamieszkiwania, jak uczą przykłady starych osiedli, takich jak żoliborski WSM, owocuje pięknymi krajobrazami miast i przedmieść, których wizerunek nie kojarzy się wcale z chaosem i przypadkowością, a właśnie skoordynowanym przez wspólnoty działaniem, procesem uprawy ogrodu. Mieszkańcy kolonii V żoliborskiego osiedla, pytani o wskazanie osób opiekujących się ogrodem podwórkowym, mówili, że to wspólny ogród, o który „wszyscy dbamy” i którego „wszyscy pilnujemy”. W dłuższej rozmowie wskazywali osoby liderów, którzy uprawiali ogród, ale odpowiedzialność za niego rozkładali na całą sąsiedzką społeczność.

Analizy prowadzone w różnych krajobrazach zamieszkiwanych dowiodły, że ogrody budowane są w sposób pozwalający na twierdzenie o braku zasadniczych różnic między nimi (Myszka-Stąpór, 2014). Podobieństwo w gospodarowaniu tymi przestrzeniami i wysycenie ich charakterystycznymi elementami roślinnymi w określonym układzie uprawia do uznania ogrodu w zabudowie jednorodzinnej za ogród typowy, tworzony jako środowisko życia człowieka (zamieszkiwania).

W ramach badań wyżej wymienionych ogrodów działkowych i osiedli w zabudowie jedno- i wielorodzinnej wytypowano również przestrzenie, w których zaprzestano gospodarowania i takie, w których to gospodarowanie jeszcze nie jest w pełni rozwinięte. Pierwszy przykład to ogrody opuszczone. Drugi przykład to ogrody,

w których czytelne jest tylko czasowe przebywanie w nim gospodarza lub fakt, że okres gospodarowania jest krótki. Stąd założenie, że definiowanie przestrzeni jako zamieszkiwanej jest tożsame z procesem budowaniem ogrodu. Innym typem ogrodu miejskiego są przedogródki w zabudowie wielorodzinnej. Uznano, że przedogródek jest przestrzenią komunikacji społecznej (Gawryszewska, 2013) i ma cechy takie, jak ogrody pokazowe (Myszka-Stąpór, 2014). Jego urządzenie jest wyrazem potrzeby posiadania ogrodu, pielęgnowania roślin, które i tu są podmiotem w relacji człowieka z krajobrazem.

Teoretycy piszący o rewitalizacji i rehabilitacji przestrzeni i społeczności miejskich podnoszą rolę integracji społecznej budowanej poprzez wspólne kreowanie przestrzeni publicznej, która powinna być zarządzana przez samych mieszkańców w niekończącym się procesie „bezproduktywnej kreatywności” (Krajewski, 2013), której celem jest sam proces, a efektem integracja i budowanie tożsamości miejsca. Wernakularny wizerunek takich miejsc (rozumiany jako zakorzeniony w lokalnej tradycji podobny zestaw, podobnie komponowanych roślin), sugeruje oddolne, demokratyczne ich kształtowanie przez samych mieszkańców, podobnie jak to się dzieje z przestrzenią prywatnej posesji. Ogród towarzyszący zamieszkiwaniu i wizerunek ogrodu stanowi „nową formę wernakularnej demokracji” (Miessen, 2013).

OGRODY W REWITALIZACJI

Urządzenie ogrodu w przestrzeniach publicznych, będące wyrazem zamieszkiwania – może stać się narzędziem w redefiniowaniu przestrzeni wymagających rewitalizacji. Aby sprawdzić słuszność takiego założenia przeprowadzono studium przypadków wielokrotnych. Badane obiekty to miejsca, w których przeprowadzono działania w sferze publicznej prowadzone z wykorzystaniem procesów związanych z urządzeniem ogrodu.

Warto tu zauważyć, że rewitalizacji, rozumianej jako *proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego (...) prowadzony (...) poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki...* (Ustawa z dn. 15.10.15 o rewitalizacji) oprócz działań mających na celu przywrócenie pierwotnego sposobu użytkowania, może również towarzyszyć redefiniowanie funkcji zdegradowanych obszarów.

„Zielone warsztaty” w Poznaniu

W 2012 r. odbywały się spotkania grup eksperckich z mieszkańcami kamienic włączonych w program rewitalizacji Poznania. (W ramach projektu „Rewitalizacja w budowie – tworzymy zręby rewitalizacji w Polsce”, w Poznaniu w latach 2010-2012 ogłoszono akcję „Odmień swoje podwórko” i „Zielone warsztaty”. We wrześniu 2012 r. odbywały się tam warsztaty, w których uczestniczyli mieszkańcy wybranych kamienic i zespoły ekspertów).

Lokalne społeczności, z delimitowanych przez samorząd obszarów zagrożonych wykluczeniem społecznym, mogły zgłaszać chęć udziału w zajęciach warsztatowych.

W ciągu dwóch dni roboczych, po przeprowadzonych analizach terenu, opracowywano koncepcję urządzenia ogrodu podwórkowego. Mieszkańcy, którzy włączyli się we wspólną pracę, pilotowali projektowane rozwiązania przestrzenne odpowiadające ich potrzebom, wykluczali elementy zbędne lub (w ich ocenie) narażone na niepowodzenie. Planowali urządzenie swoich, wspólnotowych ogrodów z wykorzystaniem elementów małej architektury, rabat z roślinami kwitnącymi i warzywami. Wyjątkowo wyraźnym przejawem chęci posiadania ogrodu było działanie mieszkanki jednego z podwórek. Kobieta mieszkała na ostatnim, trzecim piętrze kamienicy. Przy sąsiedniej kamienicy, którą mogła oglądać z okien swojego mieszkania, posadziła pnącze. Mówiła, że jedynie tak będzie mogła mieć swój ogród w zasięgu wzroku. To wyraz osobistej relacji z krajobrazem i podmiotowości roślin w tej relacji. Ogród, którego tworzenie zainicjowano przez współpracę mieszkańców i ekspertów stał się narzędziem w rewitalizacji zdegradowanej przestrzeni miejskiej. Zaangażowanie lokalnej społeczności w redefiniowanie przestrzeni zdegradowanej uruchomiło proces gospodarowania nią.

OGRODY W REDEFINIOWANIU PRZESTRZENI MIEJSKIEJ

„Dzierżawa pod uprawę” w parku Królikarnia

W parku Królikarnia na warszawskim Mokotowie w 2014 r. z inicjatywy artystycznej Elżbiety Jabłońskiej zrealizowano ogród warzywny. Projekt zakładał bezpłatną dzierżawę terenów sąsiadujących z instytucjami kultury pod uprawę ogrodu. Ogród miał ożywić te miejsca i obudzić ich potencjał. Grządki wydzierżawiono chętnym osobom, połączonym w kilkuosobowe grupy (liczba chętnych przewyższała liczbę poletek). W informacjach o projekcie, którego częścią były działania w Królikarni, odczytać można przesłanie, że to ogród miał być narzędziem redefinicji przestrzeni i że: *może stać się (...) początkiem procesu kreowania nowej przestrzeni spotkania, opierającego się na wymianie, sprzyjającej współpracy, współodpowiedzialności w działaniu* (www.nieuzytkisztuki.pl/informacje_o_projekcie).

Ożywienie przestrzeni publicznej skojarzono z gospodarowaniem i zamieszkiwaniem. W tym przypadku ogród warzywny, charakterystyczny dla przestrzeni zamieszkiwanej, w której buduje „charakter ogrodowy”, staje się narzędziem wykorzystanym do budowania relacji społecznych. Uprawnione okazało się założenie, że wspólne gospodarowanie ogrodem, urządzone w przestrzeni publicznej pozwoli ożywić to miejsce.

Nasz Park, Ursynów

„Nasz Park. Inicjatywa Społeczna”, jest kultywowany od 2010 r. na miejscu nieurządzonego terenu zieleni przy Alei Komisji Edukacji Narodowej na Kabatach w Warszawie z inicjatywy mieszkańców animowanych przez lokalnego lidera Jacka Powalę. Mieszkańcy, marząc o własnym parku blisko swoich mieszkań, nie zlecili jego zaprojektowania architektom krajobrazu, ani nie sięgnęli po wzorce parkowego zagospodarowania przestrzeni. Powstała przestrzeń ma charakter ogrodowy, nie

Fot. 2. „Nasz Park” – ogródek skalny z bylinami i krzewami zimozielonymi.

Photo 2. „Nasz Park (our park)” – rock garden with perennials and evergreen shrubs.

parkowy. Drzewa i krzewy były dobierane pojedynczo, jak w ogrodzie przydomowym, widoczne są „ogrodowe” gatunki kwitnących bylin i roślin jednorocznych sadzonych na małych rabatach, wydzielonych z trawnika. Są tam nawet niewielkie ogródki skalne, obsadzone roślinami kwitnącymi. „Nasz Park” to stworzone przez mieszkańców miejsce integracji społecznej, przestrzeń publiczna, ale w scenografii ogrodowej. Co istotne, organizatorzy na swojej stronie internetowej (www.naszpark.pl) namawiają inne wspólnoty lokalne do integracji poprzez zakładanie kolejnych tego typu przestrzeni ogrodowych.

Park Wiecha

W latach 2013-14, w warszawskim parku na Targówku, dzięki Fundacji „Odblokuj” oraz Centrum Komunikacji Społecznej Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, przeprowadzono konsultacje społeczne w ramach programu „Ożywiamy Park Wiecha”. Oprócz klasycznego wyposażenia zapomnianego i zaniedbanego parku w nowe meble parkowe i urządzenia rekreacyjne (siłownia na wolnym powietrzu) mieszkańcy zdecydowali się na założenie ogrodu społecznościowego, który został zlokalizowany w środku parku, na polanie pomiędzy drzewami. Jest to ogródek ziołowo-warzywny z małym dodatkiem zielnych roślin kwitnących. Zarówno typ roślin jak i sposób ich posadzenia, na klasycznych „zagonach” sugeruje zagospodarowanie ogrodowe, a nie parkowe. Mieszkańcy pytani o powód wyboru ogródka społecznościowego jako jednego ze sposobów „ożywienia” parku mówili, że chcą się w nim spotykać, przebywać w nim, żeby go uprawiać. Chęć posiadania „własnych warzyw” była wymieniana na drugim miejscu (Dudek, 2015). Podobnie jak w przypadku „Naszego Parku” celem organizatorów była ewokacja (za pomocą wizerunku ogrodu kojarzonego z przestrzenią zamieszkiwaną) miejsca o konkretnej tożsamości w anonimowej przestrzeni publicznej, a tym samym integracja mieszkańców, którzy mogą się z tym miejscem identyfikować.

Ogród „Uprawiaj pasaż” w Pasażu Wiecha

W 2010 r. na chodniku Pasażu Wiecha w centrum Warszawy, architektki z pracowni Dallas Pierce Quintero, z pomocą lokalnych aktywistów społecznych i przedstawicieli organizacji pozarządowych zajmujących się budowaniem ogrodów społecznościowych (np. Fundacja „Na Miejscu”), urządzili „ogród” z jutowych worków, w których posadzono zioła kuchenne, takie same jak te, które zwykle

uprawia się w ogrodach przydomowych (mięta, bazylija, tymianek). Warszawiacy mogli „adoptować” worek z rośliną, opiekować się nią przez czas trwania projektu, a potem zabrać do domu. Celem tego typowo interwencyjnego działania była redefinicja anonimowej, wielkomiejskiej przestrzeni publicznej, ocieplenie jej wizerunku i stworzenie miejsca. Budowanie tożsamości miejsca w oparciu o wizerunek ogrodu miało na celu skojarzenie tego wizerunku z miejscem zamieszkiwanym, które zawsze jest związane konkretną grupą ludzi, mieszkańców, którzy się z nim identyfikują.

Fot. 3. Pasaż Wiecha – akcja „Uprawiaj pasaż”.

Photo 3. Wiecha Pasagge – “Cultivate Pasage” action.

Ogrody Jazdowa

Osiedle drewnianych domów jednorodzinnych, wybudowane po II wojnie światowej, jako tymczasowe, trwało w warszawskim Śródmieściu aż do II dekady XXI w. Stopniowo wyburzano jednak opuszczane przez mieszkańców domy. Wśród kilku wciąż zamieszkiwanych są i takie, które władze miasta postanowiły przekazać w użytkowanie organizacjom pozarządowym np.: Pracowni Dóbr Wspólnych, Rotacyjnemu Domowi Kultury, Państwu Miastu (wyliczono tu tylko kilka organizacji, które funkcjonują lub funkcjonowały w Jazdowie. Użytkowanie domków i ogrodów nie jest stałe). Na terenie Jazdowa odbywają się warszaty ogrodowe, targi i wyprzedaże, koncerty, spacerki. Przy jednym z domków założono Ogród Królowej Bony, w którym uprawiane są warzywa i zielne rośliny kwitnące. Rośliny są uprawiane w gruncie i w szklarni. W drugim ogrodzie, pod nazwą Motyka i Słońce oprócz rabat warzywnych i miejsca piknikowego, wybudowano piec chlebowy i ustawiono ule.

Fot. 4. Ogród społecznościowy w osiedlu Jazdów. Rabaty warzywne i szklarnia.

Photo 4. Community garden in Jazdów settlement. Vegetable beds and the glasshouse.

Odgórnie decyzje zmierzały do zlikwidowania osiedla. Wstępnie postanowiono zmienić przestrzeń prywatną w publiczną. Działania oddolne natomiast spowodowały redefinicję przestrzeni z publicznej w społeczną. Krajobraz osiedla Jazdów, którego tożsamość stanowią domy z ogrodami stał się symbolem budowania więzi społecznych.

PODSUMOWANIE. ZAMIESZKIWANIE I OGRÓD

Dzięki przeprowadzonym badaniom i założeniu, że miejsce to fragment krajobrazu, gdzie, w wyniku procesu zamieszkiwania, przestrzeni nadawane są znaczenia i nawiązywane są relacje; udało się ustalić następujące prawidłowości:

- zamieszkiwanie to proces gospodarowania, w trakcie którego miejscu nadawana jest tożsamość (odmiennie do słownikowego „zaczynać gdzieś mieszkać, osiedlać się gdzie”);
- efekty zamieszkiwania w krajobrazie, widoczne w postaci wernakularnego, „ogrodowego charakteru” przestrzeni zamieszkiwanych lub celowo imitujących zamieszkiwane, polegającego na uprawie kojarzonych z wizerunkiem ogrodu roślin, osiągnęte są dzięki mieszkańcom, ich obecność w tym procesie jest niezbędna;
- w badanych obszarach powtarzają się charakterystyczne dla ogrodów przydomowych w zabudowie jednorodzinnej rodzaje roślin, takie jak kwitnące rośliny rabatowe (jednoroczne i wieloletnie), warzywa i zioła kuchenne;
- osoby zarządzające ogrody, zapytane o powody swojego działania, mówią o tradycji utrwalonego w pamięci zagospodarowywania przestrzeni, chęci posiadania ogrodu oraz potrzebie oswojenia przestrzeni i ocieplenia jej wizerunku, wspólnego spotykania się w niej i przebywania;
- proces zmian w nie-miejscach i przestrzeniach wymagających rewitalizacji można powiązać z nadawaniem im ogrodowego charakteru przy współudziale wspólnot lokalnych.

WNIOSKI

Przestrzenie najbliższe domostwom w różnych formach osadnictwa, w zabudowie jednorodzinnej, wielorodzinnej, w warunkach miejskich, na przedmieściach, nawet w krajobrazie otwartym, charakteryzują się specyficznym, „ogrodowym” sposobem zagospodarowania. Wizerunek ogrodu, utrwalony w tradycji i pozostający w pamięci mieszkańców, może stać się narzędziem w procesach rewitalizacji i redefiniowaniu przestrzeni miejskich.

Zamieszkiwanie jest terminem krajobrazowym, bo oznacza szereg przekształceń krajobrazu, zmiany jego wizerunku – gospodarowania nim. Zamieszkiwanie to proces przebiegający w oparciu o relacje zachodzące pomiędzy zamieszkującym i przestrzenią, zamieszkiwanie może dotyczyć różnych miejsc codziennego przebywania człowieka, które mają „charakter ogrodowy”. W procesie zamieszkiwania jest on wykorzystywany jako narzędzie budowania tożsamości miejsca w przestrzeni publicznej. Pojęcie zamieszkiwania należy rozszerzyć na wszystkie miejsca i działania służące podejmowaniu relacji z krajobrazem. Wizerunek ogrodu towarzyszącego zamieszkiwaniu można zatem wykorzystać w programach rewitalizacji i redefiniowania przestrzeni, w tym w procesach partycypacji społecznej.

Przestrzenie zamieszkiwane, które zyskały „charakter ogrodowy” powinny być brane pod uwagę w procedurach delimitacji krajobrazów priorytetowych, a obecność ogrodów służących rewitalizacji i redefiniowaniu przestrzeni miejskich traktowana jako wskaźnik w waloryzacji krajobrazów na potrzeby ich ustawowej ochrony.

LITERATURA

- Augé M., 2010: Nie-miejsca. Wprowadzenie do antropologii hipernowoczesności, Warszawa, PWN.
- Dudek P., 2015: Animacja współczesnej przestrzeni społecznej na przykładzie Parku Wiecha w Warszawie, praca magisterska na kierunku architektura krajobrazu, Wydział Ogrodnictwa, Biotechnologii i Architektury Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.
- Gawryszewska B.J., 2006: Historia i struktura ogrodu rodzinnego, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Gawryszewska B.J., 2013: Ogród jako miejsce w krajobrazie zamieszkiwanym, Wyd. Wieś Jutra, Warszawa.
- Gawryszewska B.J. (red.) 2015: Ogród za oknem. Przyszłość ogrodów działkowych w miastach, Sztuka ogrodu, Sztuka Krajobrazu 3/2015, Monografia.
- Gawryszewska B.J., Wilczyńska A., 2016: Creative urban areas or urban gardening as a process of contemporary cityscape making [in:] Architecture for the Society of Knowledge (ed.): J. Słyk, L. Bezerra, vol. 1: Education for research, research for creativity, Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej, Warszawa: 248-253.
- Goodchild P.H., 2008: Opieka nad dziedzictwem ogrodowym i krajobrazowym: rola edukacji uzupełniającej [w:] Zielone Światy. Zabytkowy krajobraz kulturowy, parki, ogrody, cmentarze i inne formy zaprojektowanej zieleni. Ich ochrona, konserwacja, restauracja i użytkowanie społeczne (red.): J. Rylke, M. Kaczyńska, D. Sikora, Wyd. SGGW, Warszawa: 137-155.
- Krajewski M., 2013: Bezproduktywna kreatywność, w: Krajewski M. (red.) Niewidziane miasto, Wyd. Bęc zmiana, Warszawa: 316.
- Królikowski J.T., 2006: Interpretacje krajobrazów, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Królikowski J.T., Rylke J., 2010: Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Łepkowski M., Nejman R., Wilczyńska A., 2016: The role of green urban wastelands in 3rd place creation. Challenge for urban policy in Poland [in:] Landscapes and Greenways of Resilience, Proceedings of 5th Fabos Conference on Landscape and Greenway Planning (eds.) S. Jombach, I. Valanszki, K. Filep-Kovacs, J.G. Fabos, R.L. Ryan, M. S. Lindhult, L. Kollanyi, Budapest, Hungary.
- Miessen M., 2013: Koszmar partycypacji, Wyd. Bęc Zmiana, Warszawa.
- Myszka-Stapór I., 2014: Elementy ogrodowe. Ich forma, funkcja i znaczenie, Wyd. sztuka ogrodu. Sztuka Krajobrazu, Warszawa.
- Noori, S., Benson M., Gawryszewska B., Hardman M., Kasemets, K., Partalidou M., Pikner T., Willman K., 2016: Urban allotment garden: a case for place-making

[in:] Urban allotment gardens in Europe (eds.): S. Bell, R. Fox-Kämper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, A. Voigt, London: Routledge: 291-319.

ŹRÓDŁA ELEKTRONICZNE

Encyklopedia PWN <http://encyklopedia.pwn.pl/> [dostęp 06.2016].

Nieżytki Sztuki, dzierżawa pod uprawę, http://niezytkisztuki.pl/informacje_o_projekcie, dostępne 30.01.2016

Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2015 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, dostępne <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/powierzchnia-i-ludnosc-w-przekroju-terytorialnym-w-2015-r-,7,12.html> 30.01.2016.

Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji tekst jednolity dostępny na stronach <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20150001777>

Wszystkie fotografie: B.J. Gawryszewska.

All photos: B.J. Gawryszewska.